

SLOVENSKA ORNITOLOGIJA – VČERAJ, DANES IN JUTRI

Slovenian Ornithology – its Past, Present and Future

Čas je neizbežno dejstvo, ki mu je podrejeno malodane vse na tem svetu. Ornitologi se tega še predobro zavedamo, ko skozi leta preštevamo ptice in smo tako priča populacijskim vzponom in padcem. Prek podatkov minulih štetij, ki jim danes vedno znova dodajamo nova popisna leta, ocenjujemo trende, da bi ugotovili, kaj pravzaprav čaka naše ptice v prihodnosti. Ob tej priložnosti pa nimam namena razpravljati o ptičji prihodnosti, ki resnici na ljubo glede na zadnje ocene trendov sploh ni rožnata (PECBMS 2009), pač pa o prihodnosti ornitologov in ornitologije na Slovenskem. Okrogli jubilej, ki smo ga zabeležili v minulem letu 2009, je bil pravi čas za to, da se iz dosežkov in porazov preteklosti ozremo na prihodnost.

Lahko bi rekli, da je slovenska ornitologija v letu 2009 praznovala svojo okroglo 240. obletnico. Če odmislimo nekatere renesančne ornitologe, ki so ptice preučevali večidel s stališča njihove uporabnosti, koristnosti in bajeslovnosti, predvsem pa geografsko zelo na široko (npr. GESNER 1555, ALDROVANDUS 1646), se je prava sodobna ornitologija na Slovenskem rodila leta 1769. Takrat je idrijski zdravnik in naravoslovec Giovanni Antonio Scopoli objavil prvi znanstveni popis ptic na tedanjem Kranjskem po načelu novodobne Linnejeve taksonomije, v latinsko zapisano delo pa je dodal še lepo kopico slovenskih imen ptic (SCOPOLI 1769). S Scopolijem je ornitologija na Slovenskem začela pravzaprav zelo visoko, v samem vrhu evropske in svetovne znanosti, saj je leta 1769 objavljeni *Annus I. historico-naturalis*, eno izmed fundamentalnih del svetovne ornitološke znanosti. Scopolijevo veliko pionirsko delo je kasneje spodbudilo tudi druge profesionalne in ljubiteljske ornitologe k vestnemu popisovanju ptičjega sveta, denimo slovitega barona Žiga Zoisa (JANČAR 1999). Kljub temu pa v 19. stoletju slovenski ornitologi niso nadaljevali bleščeče poti, ki jim jo je tlakoval Scopoli. Po večini so le zbirali ornitološki material za muzejsko zbirko, ptice pa obravnavali v seznamih skupaj z drugimi vretenčarskimi skupinami (npr. FREYER 1842, DESCHMANN 1856 & 1862).

Šele ob koncu 19. stoletja se je ustvarilo novo jedro ornitologov, pripravljeno, da začrta jasne in smeje poti slovenski ornitologiji. Med njimi so bili izredno plodni pisci in natančni raziskovalci, denimo prof. dr. Gvidon Sajovic, dr. Janko Ponebšek, dr. Otmar Reiser. Nastala je vrsta pomembnih ornitoloških del in nekatera, denimo Reiserjeva *Ornis balcanica* (REISER 1894–1939), so posegla celo prek slovenskih meja. Tedanje jedro večinoma profesionalnih ornitologov si je za cilj določilo utrditi ornitologijo v slovenski znanosti ter ornitološke raziskave vključiti v tedaj že hitro razvijajočo se evropsko ornitologijo z vsemi novodobnimi raziskovalnimi prijemi. Eden takih je bil tudi začetek rednega obročkanja ptic in spremljanja ptičjih selitev (PONEBŠEK 1934, REISER 1934), kar je bila ena izmed revolucionarnih metodoloških odkritij evropske ornitologije v začetku 20. stoletja. Za vse to pa je bila potrebna dobra organiziranost, zato so leta 1926 v Ljubljani ustanovili Ornitološki observatorij, enega prvih v Evropi (BOŽIČ 1976). Predsedoval mu je dr. Stanko Bevk, med člani pa so bila tedaj ugledna imena slovenske znanosti, denimo prof. dr. Jovan Hadži, dr. Fran Kos, dr. Janko Ponebšek, dr. Otmar Reiser, kot tudi ljubiteljski ornitologi, ki so želeli sodelovati pri raziskavah ptic. Še večja naprednost pa se je pokazala med tedanjimi raziskovalci na področju varstva narave. Neomejeni lov, ki se je najbolj

razmahnil v 19. in na začetku 20. stoletja, je v Evropi dodobra zdesetkal ali celo izbrisal prenekatero ptičjo vrsto. Slovenija v tem ni bila izjema. A je postala, ko je skupina članov takratnega Muzejskega društva, uglednih znanstvenikov, med katerimi je bilo znatno število ornitologov, na Deželno vlado v letu 1920 poslala znamenito Spomenico, v kateri je v trajno varstvo predlagala med drugim 23 takrat močno ogroženih vrst ptic (BEUK 1920). Že v naslednjem letu je na podlagi Spomenice Deželna vlada sprejela odlok o trajnem zavarovanju večine predlaganih vrst, s čimer je bila slovenska ornitologija vnovič korak pred Evropo.

Ornitološki observatorij pa kasneje ni dosegel tistega, kar so si želeli ustanovitelji. Njegova vloga se je izkazala le pri organiziranem obročkanju ptic v Sloveniji, medtem ko k razvoju obče slovenske ornitologije kot znanosti ni pripomogel. Že ob svojem nastanku je bil povezan z muzejem in kasneje je postal del Prirodoslovnega muzeja Slovenije kot Kustodiat za ornitologijo (Božič 1976). Tako je pravzaprav prvotna ideja o razvoju slovenske ornitološke znanosti in njenem pomenu v Sloveniji in Evropi propadla.

Ponoven vzpon pa je slovenska ornitologija spet doživela konec 70-ih let, natančneje pred 30 leti. Pobuda je tokrat prišla iz ljubiteljskih krogov, ki jih je poosebljal Iztok Geister, tvorno pa so pri tem sodelovali tudi takratni profesionalni ornitologi iz Prirodoslovnega muzeja Slovenije: Janez Gregori, Ivo A. Božič in Dare Šere. Geistrova vizija o ustanovitvi Društva za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije (DOPPS) je slovensko ornitologijo pravzaprav obudila iz dolgega sna. Vizija je bila precej različna od onih, ki so se porajale v preteklosti, saj je slonela na širokem krogu popisovalcev in sodobnih ornitoloških metodah (GEISTER 1980A). Prelomna za tisto obdobje je bila knjiga Slovenske ptice (GEISTER 1980B), kjer je Geister podrobno razčlenil navodila za sistematične ornitološke raziskave, katerih končni cilj je bil prešteti slovenske ptice in izdelati karte njihove razširjenosti. Pri tem so bile ključne tudi povezave s tujino, kjer so tovrstna štetja opravljali že kar lepo vrsto desetletij. Vključitev v Evropski ornitološki atlas (GEISTER 1989) je bila zatorej pomembna stopnica.

Prvo desetletje Društva je bilo prežeto z navdušenjem. Novoustanovljena ornitološka revija *Acrocephalus* se je polnila s podatki s terena, ornitologija je bila v velikem zamahu. Pri tem velja poudariti, da jedra Društva niso sestavljali poklicni, pač pa ljubiteljski ornitologi, ki pa niso bili zgolj nemi občudovalci narave, marveč so svoja opazovanja in ugotovitve zapisovali in kritično presojali (ŠTUMBERGER 2000). Od vsega začetka DOPPS zato ni bil ljubiteljsko društvo, ampak strokovno združenje ornitologov (npr. ŽUPANČIČ 1985, GEISTER 1987, TOME 1999). S preštevanjem pa na dan niso prihajale le vesele novice, temveč je v tem času iz naših krajev dokumentirano izginila prenekateri ptica, denimo prlivka *Burhinus oedicnemus* in južna postovka *Falco naumanni* (GEISTER 1995). Izkazalo se je, da samo preštevanje in raziskovanje ptic ni dovolj. Treba se je bilo aktivno zavzemati za njihovo učinkovito varstvo, čeprav še vedno na temelju dobrih raziskav (npr. GREGORI 1983, ŠTUMBERGER 1983, TRONTELJ 1991).

Vrh je takratni DOPPS dosegel sredi 90-ih let z objavo atlasa gnezdkil (GEISTER 1995) in zimskega ornitološkega atlasa (SOVINC 1994). Bolj kot sami deli pa je bila za slovensko ornitologijo pomembna njuna dediščina, posledica več kot 10-letnega intenzivnega organiziranega popisovanja in preučevanja ptic. V ospredje se je vedno bolj prebijalo varstvo narave, raziskovanje se je umikalo v ozadje. Konec 90-ih je prišlo do pravzaprav pričakovanega razkola

generacij. DOPPS se je stresel kot še nikoli dotlej. Mlajša generacija, ki je v DOPPS-u zrasla, si je želela novih izzivov, zagovarjajoč predvsem absolutno prednost varstva narave in ptic pred vsemi drugimi nalogami ornitološke stroke. Skoraj dogmatični viziji je bilo podrejeno vse. DOPPS se je vključil v mednarodno integracijo BirdLife International, ki jo je videl kot nujnost, čeprav vsaj sprva z določeno mero skepse (TRONTELJ 1996). Kljub temu so v DOPPS-u še vedno nastajala dela, pomembna za slovensko ornitološko stroko, denimo dolgo pričakovano poenotenje ptičjih imen (JANČAR *et al.* 1999) ali pa prvi celovit pregled mednarodno ornitološko pomembnih območij v Sloveniji (POLAK 2000). Obe navedeni deli sta nastali kot rezultat skupinskega prizadevanja večjega števila članov DOPPS. Nov dosežek pa je bila ustanovitev profesionalnega jedra, Pisarne DOPPS, sprva kot organizatorja delovanja društva, kasneje kot vse bolj samostojnega subjekta z operativnimi nalogami ter z naravovarstveno, raziskovalno in publicistično dejavnostjo.

Poleg tega se je v DOPPS-u kalila že tretja generacija ornitologov. Njihova značilnost je bila predvsem visoka formalna izobrazba, zlasti študentov Univerz v Ljubljani in Mariboru, in s tem ponovni prodor ornitologije v slovensko znanost. V nasprotju s prejšnjo generacijo, ko so se ornitologi z univerzitetnimi diplomami večinoma preusmerili na druga področja znanosti, torej stran od ornitologije in raziskav ptic, pa se je nova generacija večinoma usmerila prav v ornitološke raziskave. Ob tem sta nastali dve močnejši ornitološki jedri, prvo v že omenjeni Pisarni DOPPS in drugo na Nacionalnem inštitutu za biologijo. Obe skupini sta vsaj na prvi pogled dokaj komplementarni. Cilj prve je uspešno varstvo narave in ptic ter popularizacija ornitologije v širši javnosti, kar izhaja iz proti koncu 90-ih let oblikovanih vizijskih ciljev DOPPS, cilj druge pa razvoj ornitologije v slovenski znanosti s poudarjenimi raziskovalnimi, izobraževalnimi in varstvenimi vidiki. V resnici pa se poti marsikje križajo in le tu in tam dopolnjujejo, večinoma le kot manjše skupne naloge, ki so se sicer začele šele v zadnjem času. To ima v gotovih trenutkih povsem negativne učinke na uresničevanje principov varstva narave ali razvoja slovenske ornitološke znanosti. Če je razlog za to le tranzicijska nedorečenost skupin in njihovih usmeritev, bo pokazal čas. Upajmo, da ne v smeri ponovnega zatona ornitologije na Slovenskem, kar se je vedno znova dogajalo v preteklosti. Poleg omenjenih jeder so t.i. ornitološki zametki razsejani še po nekaterih drugih inštitucijah, omenim naj le Prirodoslovni muzej Slovenije z vso dediščino nekdanjega Ornitološkega observatorija, in celo društvih, ki so pravzaprav vzniknili iz DOPPS-ovega stebila.

In kakšna prihodnost čaka slovensko ornitologijo? Če bi presojali trende, nas po ponovnem vzponu ornitologije pred 30 leti spet čaka dolgo obdobje zimskega spanja. Od ptic smo se naučili, da so pri majhnih populacijah velika populacijska nihanja običajen pojav. Resnici na ljubo zajemamo slovenski ornitologi razmeroma majhno populacijo, ki ji je v preteklosti le tu in tam uspel kak večji prodor v svetovno ali evropsko ospredje. To se je zgodilo le takrat, ko so bili ornitologi sposobni preseči drobnjakarstvo ter zapiranje skupin in posameznikov. Ključno pri tem je, da je sicer majhna kritična masa dobro organizirana, delo in pristojnosti jasno razdeljene, pri čemer je pri profesionalnih ornitologih, hočemo ali ne, potrebna selekcija dobrih kadrov za posamezna področja, pri ljubiteljskih ornitologih pa velika mera nesebičnega entuziazma. Povezava med ljubiteljskim in profesionalnim delom je tu ključna (SILVERTOWN 2009), kajti velike korake je mogoče delati le vzajemno. To in pa vsesplošno velik vpliv ptičjega sveta na ekosisteme (SEKERCIOGLU 2006) je pravzaprav tudi

temeljna prednost ornitološke znanosti in naravovarstva pred vsemi drugimi podobno usmerjenimi vedami na svetu. Slovenska ornitološka stroka, tako profesionalna kot ljubiteljska, pa danes temu priporočila še zdaleč ne sledi. Začela je krepko zaostajati v tem hitro razvijajočem se svetu! Danes imamo opraviti, v primeri s preteklostjo, z več različno usmerjenimi ornitološkimi udi, ki imajo, zanimivo, bolj ali manj eno samo osnovo, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije, ki še vedno predstavlja stanovsko organizacijo vseh ornitologov v Sloveniji. Kaj torej potrebujemo v prihodnosti? Potrebujemo novo stopnico, ki pa je nekoliko drugačna in kompleksnejša kot ona izpred 30 let. Struktura slovenske ornitološke srenje se je namreč v razmeroma dolgih in plodnih 30 letih bistveno spremenila, saj danes ne govorimo le o ornitologih kot posameznikih, pač pa tudi o ornitoloških skupinah. Ravno ta struktura nam narekuje novo organizacijsko shemo. Ornitologija, ki je poleg raziskovanja nerazdružljivo povezana z varstvom narave, danes v Sloveniji potrebuje tri močne stebre: (1) raziskovalnega, ki bi na visoki ravni skrbel za kakovostne ornitološke raziskave (vključujoč uveljavljanje ornitologije v slovenski znanosti), uvajal nove metode in vidike varstva narave v slovenski prostor ter skrbel za izobraževanje novega kadra; (2) varstvenega, ki bi z modernimi in učinkovitejšimi prijemi skrbel za implementacijo varstvenih naporov na terenu (npr. ustanavljanje rezervatov) ali na drugih področjih (npr. zakonodaja), ter skrbel za popularizacijo ornitologije in varstva narave v širši javnosti; in (3) ljubiteljskega, ki zajema neprofesionalni segment ornitologov, ključen za podporo prejšnjih dveh stebrov zlasti pri opravljanju velikih nacionalnih raziskav, pri širjenju naravovarstvene zavesti in pri dajanju izredno pomembne podpore večjim ornitološkim in varstvenim projektom v širši javnosti. Pravi uspeh bomo seveda dosegli le s tesno in učinkovito povezavo med vsemi tremi stebri.

Slovenska ornitologija, ki jo je pred davnimi časi gradil Scopoli in se je razvijala v Ornitološkem observatoriju ter doživela preporod v DOPPS-u, je danes torej na novi preizkušnji! To je pravzaprav naša velika naloga, torej trenutne in bodočih generacij ornitologov, ki so se in se še danes porajajo prav v DOPPS-u.

AL VREZEC

Literatura / References

- ALDROVANDUS, U. (1646): *Ornithologiae hoc est de avibus historiae Libri XII.* – Apud Nicolaum Tebeldinum.
- BEUK, S. (1920): *Spomenica.* – Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 1 (1–4): 69–75.
- BOŽIČ, I. (1976): Slovenska ornitologija med leti 1926–1976. – *Proteus* 38 (7): 247–250.
- DESCHMANN, C. (1856): Verzeichniß in den Jahren 1853, 1854 und 1855 eingegangenen Museal-Geschenke und sonstigen Erwerbungen. – *Jahresheft des Vereines des krainischen Landes-Museums*: 54–74.
- DESCHMANN, C. (1862): Verzeichniß der vom 1. Nov. 1858 bis Ende April 1862 eingegangenen Museal-Geschenke und sonstigen Erwerbungen. – *Drittes Jahresheft des Vereines des krainischen Landes-Museums*: 216–218.
- FREYER, H. (1842): *Fauna der in Krain bekannten Säugethiere, Vögel, Reptilien und Fische.* – Eger'schen Gubernial – Buchdruckerei, Laibach.
- GEISTER, I. (1980a): Pozdravni nagovor na ustanovni skupščini Društva za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije. – *Acrocephalus* 1 (1): 1–3.

- GEISTER, I. (1980b): Slovenske ptice. – Mladinska knjiga, Ljubljana.
- GEISTER, I. (1987): Uvodnik. – *Acrocephalus* 8 (31/32): 1.
- GEISTER, I. (1989): Slovenski prispevek k evropskemu ornitološkemu atlasu. – Društvo za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije, Ljubljana.
- GEISTER, I. (1995): Ornitološki atlas Slovenije. – DZS, Ljubljana.
- GESNER, C. (1555): *Historiae Animalium, Liber III.* – Tigvri apvd Christoph. Froschovervm.
- GREGORI, J. (1983): »Rdeča knjiga« ogroženih vrst ptičev. – *Acrocephalus* 4 (16): 25.
- JANČAR, T. (1999): *Nomenclatura carniolica barona Žige Zoisa* – ob 200. obletnici rokopisa. – *Acrocephalus* 20 (94/95/96): 71–86.
- JANČAR, T., BRAČKO, F., GROŠELJ, P., MIHelič, T., TOME, D., TRILAR, T., VREZEC, A. (1999): Imenik ptic zahodne Palearktike. – *Acrocephalus* 20 (94/95/96): 97–162.
- PECBMS (2009): *The State of Europe's Common Birds 2008.* – CSO/RSPB, Prague.
- POLAK, S. (ur.) (2000): Mednarodno pomembna območja za ptice v Sloveniji. Important Bird Areas (IBA) in Slovenia. Monografija DOPPS št. 1. – Društvo za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije DOPPS, Ljubljana.
- PONEBŠEK, J. (1934): Dosedanji uspehi zavoda. str. 26–36 V: I. Izvestje Ornitološkega observatorija v Ljubljani, 1926–1933. – Kuratorij Ornith. Observatorija v Ljubljani, Ljubljana.
- REISER, O. (1894–1939): *Materialien zu einer Ornith. balcanica.* – Commission bei Carl Gerold's Sohn, Wien.
- REISER, O. (1934): Razvoj ornitologije. str. 12–13 V: I. Izvestje Ornitološkega observatorija v Ljubljani, 1926–1933. – Kuratorij Ornith. Observatorija v Ljubljani, Ljubljana.
- SCOPOLI, I.A. (1769): *Annus I. historico-naturalis. Descriptiones Avium.* – Sumtib. Christ. Gottlob Hilscheri, Lipsiae.
- SEKERCIOGLU, C.H. (2006): Increasing awareness of avian ecological function. – *Trends in Ecology and Evolution* 21 (8): 464–471.
- SILVERTOWN, J. (2009): A new dawn for citizen science. – *Trends in Ecology and Evolution* 24 (9): 467–471.
- SOVINC, A. (1994): *Zimski ornitološki atlas Slovenije.* – Tehniška založba Slovenije, Ljubljana.
- ŠTUMBERGER, B. (1983): Poročilo komisije za varstvo narave. – *Acrocephalus* 4 (15): 1.
- ŠTUMBERGER, B. (2000): Sove – pred jubilejem revije *Acrocephalus* in po njem. – *Acrocephalus* 21 (98/99): 1.
- TOME, D. (1999): Ornitološki. – *Acrocephalus* 20 (93): 37.
- TRONTELJ, P. (1991): Uvodnik. – *Acrocephalus* 12 (49): 113.
- TRONTELJ, P. (1996): Ignoranca Birokratskega Aparata (IBA). – *Acrocephalus* 17 (77): 101–103.
- ŽUPANČIČ, A.O. (1985): Uvodnik. – *Acrocephalus* 6 (23): 1.